

УДК 32:159.98

DOI: [https://doi.org/10.33120/sssppj.vi48\(51\)](https://doi.org/10.33120/sssppj.vi48(51))

Гриценко Людмила Іванівна

науковий співробітник лабораторії психології спілкування,
Інститут соціальної та політичної психології НАПН України,
м. Київ, Україна

ORCID ID 0000-0002-0055-2185

lugm.gri@gmail.com

Капустюк Олена Миколаївна

кандидат психологічних наук, старший науковий співробітник,
старший науковий співробітник лабораторії психології спілкування,
Інститут соціальної та політичної психології НАПН України,
м. Київ, Україна

ORCID ID 0000-0003-4657-8556

elenek77@ukr.net

КОМПЛЕКСНА ІНТЕРАКТИВНА ТЕХНОЛОГІЯ ПІДТРИМКИ ОСВІТНІХ РЕФОРМ «КІТ-ПРО»: ПІДСУМКИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ ЗАСТОСУВАННЯ

У статті висвітлюється актуальність питання технологізації як умови ефективності зміни ставлення громадян до освітніх реформ в Україні. Представлено огляд наукових досліджень щодо розуміння поняття «соціальна технологія»; зазначено, що в науковій літературі сьогодні ще немає однозначного визначення та розуміння цього терміна. Запропоновано узагальнене визначення поняття соціально-психологічної технології та її критеріїв, на основі яких було розроблено авторську технологію – «КІТ-ПРО» (комплексна інтерактивна технологія підтримки реформи освіти), яка може бути використана в роботі з учителями, учнями та їхніми батьками для забезпечення ними підтримки освітніх інновацій. Наведено опис соціально-психологічної технології «КІТ-ПРО», сформульовано її визначення, мету і завдання. Розкрито основні принципи, на яких побудовано авторську технологію; визначено критерії ефективності та ефекти впровадження. Проаналізовано результати застосування цієї технології з використанням даних моніторингової онлайн-анкети та авторської «Моделі оцінки ставлення» до освітніх інновацій. Виділено питання, які потребують подальших наукових розвідок, та окреслено перспективи застосування технології «КІТ-ПРО» в процесі формування позитивної громадської думки щодо будь-яких соціально-психологічних процесів.

Ключові слова: освітня реформа; ставлення; підтримка; соціально-психологічна технологія; комплексна інтерактивна технологія підтримки освітніх реформ «КІТ-ПРО».

THE COMPLEX INTERACTIVE TECHNOLOGY TO SUPPORT THE EDUCATIONAL REFORMS «CIT-SER»: RESULTS AND PROSPECTS OF APPLICATION

Liudmyla I. Grytsenok

Research Associate of the Laboratory of Psychology of Communication,
Institute for Social and Political Psychology, NAES of Ukraine,
Kyiv, Ukraine
ORCID ID 0000-0002-0055-2185
lugm.gri@gmail.com

Olena M. Kapustiuk

Ph.D. in Psychology, Senior Researcher, Senior Research Associate of the Laboratory
of Psychology of Communication, Institute for Social and Political Psychology,
NAES of Ukraine, Kyiv, Ukraine
ORCID ID 0000-0003-4657-8556
elenek77@ukr.net

The article highlights the relevance of the issue of technologization as a condition for ensuring the effectiveness of the process of changing attitudes to educational reforms in Ukraine. An overview of scientific research on the understanding of the concept of «social technology» is presented, and the lack of unambiguous definition and understanding of this term in the scientific literature to date is noted. A generalized definition of the concept of socio-psychological technology and its criteria is based on the author's technology. «CIT-SER» (complex interactive technology to support the educational reforms) can work with teachers, students, and their parents to keep them in educational innovations. The description of social and psychological technology «CIT-SER» is given, its definition, the purpose, and tasks are formulated. The basic principles on which the author's technology is built are revealed, the criteria of efficiency and introduction effects are defined. The results of the application of this technology are analyzed using the data of the online questionnaire and the author's «Model of assessment of attitude» to educational innovations. Issues that require further scientific research and prospects for the application of this technology are in the process of forming a positive public opinion on any socio-psychological processes.

Keywords: educational reform; attitude; support; socio-psychological technology; complex interactive technology to support the educational reforms «CIT-SER.»

Постановка проблеми. Реалізація концепції «Нова українська школа» та ухвалення Закону України «Про повну загальну середню освіту» передбачають структурні перетворення та нові принципи організації системи освіти – осучаснення змісту загальної середньої освіти. Попередні дослідження, які висвітлюють проблему суспільної готовності до змін у галузі освіти, дали підстави для висновку, що низький потенціал активності пересічних громадян пов'язаний зі свідомим *дистанціюванням* від процесу державного законотворення та цілковитим покладанням на державу як основного виконавця та ініціатора змін. Процеси реформування стикаються з *необізнаністю, пасивністю* суб'єктів освітнього процесу. Ситуація ускладнюється *низьким рівнем комунікації* між творцями освітніх реформ та вчителями, батьками, учнями. Крім того, обговорення впровадження та реалізації реформ досить часто мають *точковий характер*.

Враховуючи значущість підтримки громадськістю, особливо, педагогічною спільнотою, як ключового компонента запланованих перетворень у реалізації Концепції Нової української школи, також *актуалізується питання технологізації як умови забезпечення ефективності зміни відповідних ставлень*.

Для вирішення означених проблем у межах виконання лабораторією психології спілкування ІСПІ НАПН України у 2019–2021 роках наукової теми «Соціально-

психологічне забезпечення підтримки педагогічною спільнотою та громадськістю реформ у сфері загальної середньої освіти» було розроблено концептуальну модель соціально-психологічної технології забезпечення ефективної підтримки вчителями-предметниками реформ у сфері загальної середньої освіти та розроблено соціально-психологічну технологію «Конкурс-квест: Реформа – шлях до школи моєї мрії» (Капустюк, 2019), доопрацьовано її методологічні засади як комплексної соціально-психологічної технології забезпечення підтримки освітніх реформ та проведено пілотне впровадження (Гриценюк, 2020).

Аналіз останніх досліджень і публікацій, виокремлення нерозв'язаних частин загальної проблеми. Соціально-психологічна технологія на цей час не має однозначного визначення. Найчастіше в науковій літературі соціально-психологічну технологію визначають як алгоритм, процедуру здійснення дій у різних сферах суспільної практики. Але зі зведенням соціально-психологічної технології до алгоритмів і процедур з визначення технології «випадає» її найсуттєвіша характеристика – *ефективність досягнення мети* (Гриценюк, 2020).

М. М. Слюсаревський, С. М. Іванченко (2018) серед усієї множини наявних технологій виділяють інформаційні, акціональні, соціальні мережі і «фонові» технології (забезпечують формування інноваційного контексту). Інформаційні технології включають інформаційні кампанії, рекламу, повідомлення в ЗМІ тощо й активно розвиваються разом із технологіями зв'язку та обміну інформацією, загальною «діджиталізацією» суспільства. Акціональні (діяльнісні) технології поєднують ігрові та діяльнісні форми взаємодії з інновацією. Їхньою основною метою є залучення аудиторії до активного обговорення, під час якого учасники формують власну думку про предмет обговорення. В Інституті соціальної та політичної психології апробовано описані технології збагачення громадської думки, надання повноважень, розвитку спроможності, дослідження дією, «світове кафе» тощо (Г. М. Бевз, С. В. Баранова, О. І. Гуменюк, С. М. Іванченко, О. І. Хоріна). В окремий кейс виокремлено нетворкінгові технології (зокрема соціальні мережі, що охоплюють великі групи людей і мають великий мобілізаційний потенціал) (Баранова, 2019; Бевз, 2019; Іванченко, 2018). Серед розроблених на сьогодні соціально-психологічних технологій, спрямованих на зміну ставлення до освітніх реформ, активно застосовуються технології інформаційного супроводу, які охоплюють діяльність з інформування (доведення інформації про реформи), створення ефективної комунікації (забезпечення залучення до проекту) та організації громадської думки (не тільки зворотного зв'язку, а й умови підтримки реформ) (Фролов, 2013).

Творення нових технологій має враховувати реальну практику, де їх будуть застосовувати, та наявний позитивний досвід формування образу реформ у громадській думці. Адже технологізація дає змогу втручатися в об'єктивний перебіг процесів, змінюючи порядок і темп процедур та операцій відповідно до зміни обставин заради досягнення поставленої мети, наразі прийняття і підтримки реформ, які відтак слугуватимуть підвищенню ефективності функціонування системи освіти.

У нашій роботі за основу було взято таке визначення соціально-психологічної технології: соціально-психологічна технологія (СПТ) як теоретично обґрунтований елемент механізму управління змінами є системою (сукупністю) підходів, принципів, методів, процесів, процедур, способів, прийомів, організаційних засобів, знань та дій у вигляді прикладного алгоритму організації взаємодії, що задає зміст, тривалість, характер та порядок здійснення процедур, у результаті реалізації яких досягається заданий результат. Соціально-психологічна технологія – це засіб перекладу мови науки на конкретну мову дій (Захаров, 2010; Цветкова, 2009).

Тому соціально-психологічна технологія на структурному рівні повинна відповідати певним критеріям. Так, СПТ має передбачати наявність і розробленість:

- принципів побудови конкретної СПТ;
- об'єкта змін (що саме має змінювати ця СПТ);
- деталізованої візії (образу результату, мети);
- універсального алгоритму дій (як зорієнтованих у часі послідовностей процедур);

- доступності в застосуванні СПТ (навіть для нефаківців);
- достатнього рівня відтворюваності результатів у змінених соціальних умовах;
- гнучкого характеру наповнення та застосування методів і процедур (з дотриманням принципів СПТ та спрямованості на результат);
- можливості тиражувати СПТ, зокрема. і для вирішення принципово схожих завдань;
- функціонального зворотного зв'язку: можливості оцінювання ефективності процесу/результату застосування СПТ та внесення коректив.

Метою статті є опис авторської соціально-психологічної технології «КІТ-ПРО», уточнення її визначення, мети, завдання, основних принципів побудови, критеріїв ефективності та ефектів упровадження; аналіз результатів застосування цієї технології з використанням даних моніторингової онлайн-анкети та авторської «Моделі оцінки ставлення» до освітніх інновацій.

Виклад основного матеріалу дослідження. Для адміністрації шкіл, учителів, учнів та їхніх батьків технологію «КІТ-ПРО» було запропоновано в 2019 році у формі пролонгованого конкурсу-квесту «Реформа – шлях до школи моєї мрії». Завдяки застосуванню технологічного підходу та комплексності йдеться про інструмент вирішення зазначених вище питань, а саме: дистанціювання – через фасилітацію залученості та почуття причетності; необізнаності, пасивності – шляхом опрацювання змістових аспектів та осмислення значущості й цінності реформи; низького рівня комунікації – через проектування простору партнерської взаємодії; переважно точкового характеру впровадження – через надання можливості широкої добровільної участі в командній змагальній грі на рівні всієї країни та формування у гравців цілісної картини механізму освітніх змін.

Відповідно до Положення конкурс реалізовувався у два етапи протягом навчального року – з вересня 2019 р. по квітень 2020 р. Відбірковий перший етап містив сім модулів із завданнями за змістом реформи. У кожному модулі конкурсу команди-учасниці опрацьовували один з аспектів концепції «Нова українська школа». На другому – фінальному – етапі команди узагальнювали і творчо опрацьовували підсумки відбіркового модуля. Фінал передбачав визначення та оголошення переможців цієї тривалої командної гри (через упровадження і продовження карантинних вимог цей етап було пролонговано і завершено вже у жовтні 2020 р. в дистанційному режимі).

Спираючись на аналіз досвіду впровадження конкурсу-квесту, враховуючи незавершеність наукової дискусії щодо того, чим є квест – методом, методикою чи технологією (де кожна точка зору представлена досить вагомими аргументами) та з огляду на потребу «оживити» взаємодію учасників освітнього процесу з досить серйозним матеріалом щодо положень реформи, а також на специфіку цільової групи, КСПТ «Конкурс-квест» було доопрацьовано в комплексну соціально-психологічну технологію «КІТ-ПРО» (комплексна інтерактивна технологія підтримки реформи освіти).

Нова аббревіатура не тільки відображає *комплексний та інтерактивний* характер СПТ, а й дає змогу використати *фасилітаційний вплив* «проміжного» об'єкта («кіт») на сприйняття змісту запропонованих завдань цільовою групою (освітняни, учні та їхні батьки) та полегшення адаптації до не зовсім звичних для закладу освіти умов партнерської взаємодії між різними суб'єктами освітнього процесу.

Уточнімо, що «перехідний об'єкт», або «об'єкт комфорту» (*transitional object, comfort object*), – поняття, запропоноване Даніелем В. Віннікотом. Це об'єкт, що створює відчуття психологічного комфорту в незвичайних або стресових ситуаціях. У ролі перехідних об'єктів для дорослих у стресогенних ситуаціях може бути реальна чи уявна річ, яка набуває символічного значення, даючи відчуття безпеки і впевненість, допомагаючи досліджувати реальність і вчитися (Winnicott, 1953). Уведення такого об'єкта виявилось доречним, бо *основною ідеєю* нашого прикладного дослідження, результатом якого стала соціально-психологічна технологія підтримки реформи освіти «КІТ-ПРО», є *створення простору можливостей для зрушення* позиції учасників освітнього процесу від усвідомлення себе

об'єктом реформування до позиції активного суб'єкта, рівноправного учасника і співавтора освітніх реформ. Роль соціально-психологічної технології – забезпечити наявність і функціонування такого простору.

Узявши до уваги узагальнені вимоги до побудови соціально-психологічної технології, пропонуємо таке визначення КСПТ підтримки освітніх реформ.

Соціально-психологічна технологія підтримки реформи освіти «КІТ-ПРО» є системою засобів реалізації модульного ігрового алгоритму (у формі «Конкурсу...»), який задає зміст, тривалість, характер та порядок здійснення процедур командної взаємодії з дослідження та оволодіння положеннями реформи освіти з метою зростання рівня підтримки освітніх реформ. Ця мета реалізується як підвищення рівня суб'єктності учасників освітнього процесу через зростання прихильності, проактивності, зацікавленості та причетності, – усвідомлення себе активними учасниками освітніх змін.

На процесуальному рівні «КІТ-ПРО» є сукупністю зорієнтованих у часі методів, методик, технік, способів і прийомів реалізації завдань послідовних етапів діяльності (модулів) через систему конкурсних завдань з метою інтеріоризації закладених у змісті цінностей, положень та формування відповідного ставлення учасників до предмета діяльності (положень реформи).

Мета «КІТ-ПРО» як соціально-психологічної технології – привернення уваги громадськості до освітніх інновацій та забезпечення підтримки вчителями, учнями та їхніми батьками освітніх інновацій.

Як основні завдання «КІТ-ПРО» було визначено такі.

1. Формування свідомої позиції педагогічної спільноти, учнів, батьків і громадськості щодо значення та необхідності реформування загальної середньої освіти.

На цей час аналіз інформаційного поля соціальних мереж, результати моніторингових досліджень та спілкування з батьками, педагогами й учнями під час заходів різного рівня, проведених ІСПП НАІН України і лабораторією психології спілкування зокрема, дають підстави стверджувати, що в організації комунікацій щодо реформи є прорахунки на різних рівнях, оскільки акцент у них переважно зміщується в бік часткових предметних методик і дидактики, тоді як сфера сенсів в усіх цих активностях формується хаотично. Діяльність наповнена невідповідними щодо мети сенсами – аж до створення «карго-культів» освітніх змін, освітня та виховна практика в умовах реформування осмислюється кожним учасником самостійно відповідно до особливостей власного досвіду і випадкових впливів.

Тривала командна гра, яку було використано як організаційну форму реалізації соціально-психологічної технології «КІТ-ПРО», завдяки змагальності щодо творчого виконання завдань модулів у процесі опанування змістових, емоційно-мотиваційних, праксичних складових процесу підтримки реформи сприяла розвитку рефлексивних умінь та віднайденню особистих сенсів і, як наслідок, зростанню особистої зацікавленості, прихильності та подальшій активно-позитивній підтримці освітньої реформи. Що ж до суті технологізації в забезпеченні підтримки учасниками освітнього процесу реформи середньої освіти як активно-позитивного ставлення, то вона полягає в забезпеченні відтворюваних, структурованих процедур, які мають певну гарантовану ефективність. Для релевантного застосування соціально-психологічних технологій, доречного використання змісту, прийомів та методик був потрібен ергономічний інструмент, який би давав змогу оперативно відстежувати головні ефекти їх застосування. Таким інструментом слугувала авторська експрес-методика «Модель оцінки типу ставлення до освітніх реформ» Л. І. Гриценко.

2. Привернення уваги всіх суб'єктів освітнього процесу до різних аспектів концепції «Нова українська школа» та усвідомлення їхньої значущості для підвищення якості шкільної освіти.

Завдання конкурсу було складено так, щоб основні концептуальні засади Нової української школи надовго ставали предметом обговорення в закладі освіти. Передусім, звісно, членами команди – учасниками конкурсу. У процесі виконання завдань команди залучали до обговорення реформи інших членів шкільного колективу, батьківської спільноти

та представників територіальної громади. Отже, хоча кожна команда складалася з 10 осіб, опосередковано до процесу залучався весь колектив школи, учні, їхні батьки та інші члени громади.

Це стало можливим як завдяки методам залучення зовнішніх «спостерігачів», покладеним в основу деяких завдань (інтерв'ю, опитування, включення в проєктну активність), так і через пролонгований характер конкурсу. Експансивна активність членів команди закладу освіти, яка тривала місяцями, не могла пройти непоміченою, залишити байдужими інших учасників освітнього процесу. Під час спілкування і взаємодії учасників конкурсу їхнє оточення також «заражалось» діяльним настроєм, формуючи власне ставлення до освітніх інновацій під впливом емоцій.

3. *Забезпечення ефективної підтримки громадськістю реформи у сфері загальної середньої освіти;*

Три із семи модулів зосереджувалися на питаннях переходу загальноосвітніх навчальних закладів на 12-річний термін навчання та профілізації старшої школи. Це проблемні питання модулів: «Шлях перших чотирьох років від гри до почуття відповідальності й самостійності», «5-9 класи – це час для самовизначення учня», «Останні три класи нашої школи – це перший крок до професії у майбутньому». Тут особливо доцільною виявилася наскрізна вправа опрацювання правил і принципів роботи в команді, які задавали атмосферу внутрішнього комфорту й безпеки, партнерський тон взаємодії у завідомо дражливих для узгодження позиції питаннях.

4. *Упровадження в діяльність школи педагогіки партнерства, підвищення активності всіх суб'єктів освітнього процесу.*

Для реалізації цього завдання розроблено модулі, що включали дослідження теми педагогічного партнерства та присвячені вчителю Нової української школи. Щоб учасники конкурсу могли прожити і на власному досвіді відчути ефективність та цінність упровадження педагогіки партнерства в освітньому процесі, в умовах «Положення...» і в технологічній карті Модуля 1, який визначав вимоги до створення і реєстрації Команд, передбачалося, що «учасниками стають зареєстровані команди закладів загальної середньої освіти, у складі яких обов'язково мають бути: шестеро учнів 5-11 класів, двоє вчителів і двоє батьків учнів» («Положення...»). Це стало поштовхом до налагодження творчої співпраці під час обговорення та вирішення конкретних проблем усіх суб'єктів освітнього процесу. Сприяє розвитку партнерських відносин і умова, за якою *предметом оцінювання є результати «командної творчої діяльності*: звіти колективного виконання завдань з кожного модуля; фото або скановані зображення напрацювань команди (схеми, рисунки тощо) та фото- і відео процесу командного виконання завдань».

Зауважимо, що перелічені завдання КІТ-ПРО, покладені в основу побудови окремих модулів, насправді *були наскрізними* для всього конкурсу, органічно вплітаючись у різні модульні завдання та пронизуючи всю його структуру: від створення й процедури реєстрації команди, якою та підтверджувала добровільне, усвідомлене бажання долучитися до процесу, до командної фінальної презентації, в якій візуалізувався весь її конкурсний шлях.

Для вирішення поставлених завдань і досягнення мети було обрано стратегію, засновану на «діалогічній» парадигмі, що дало змогу, відповідно, створити атмосферу доброзичливості, довіри та утримувати команди в діалозі від початку й до кінця участі в конкурсі.

На основі позитивного досвіду застосування соціально-психологічних технологій для роботи з громадською думкою щодо інновацій в освіті та критеріїв конструктивності у взаємодії учасників освітнього процесу було визначено й *принципи «КІТ-ПРО»*:

- добровільний характер участі (можна зацікавлювати, «спокушати», спираючись на прогнозовані чи виявлені потреби потенційних учасників, але не можна примушувати. У «КІТ-ПРО» передбачалася система заохочень: можливість заробити додаткові бали в кожному модулі та подарунки у вигляді тренінгів за вибором для переможців і призерів (наприклад, залежно від місця, яке посіла команда у фіналі, учасники могли отримати до трьох безкоштовних заходів для своєї школи);

- використання позитивних ефектів командної роботи (зараження, фасилітація, підтримка);
- удосконалення культури партнерської взаємодії (орієнтація на взаємодовіру, взаємоповагу, взаємопідтримку, взаємовимогливість тощо);
- потреба організувати процес дослідження предмета взаємодії в такий спосіб, щоб формувати компетентності учасників та постійно підтримувати в них бажання пізнавати нове.

Оцінку якості СПТ «КІТ-ПРО» можна здійснювати за двома групами показників:

1) на підставі структурних критеріїв – теоретичної оцінки показників відповідності критеріям побудови СПТ (здійснюється в процесі розроблення, відпрацювання окремих елементів СПТ і щоразу, коли вносяться зміни, що дає змогу дотримуватися екологічності оновленого продукту);

2) на підставі критеріїв ефективності впровадження СПТ (оцінка підсумкових показників – власне перевірка її ефективності в дії).

Оцінка відповідності структурним критеріям ефективності СПТ.

У змістовому та процесуальному аспектах у «КІТ-ПРО»:

- повною мірою реалізовано основні принципи побудови КСПТ: проблемно-пошуковий характер оволодіння інформацією, використання ефектів командної роботи; удосконалення культури партнерської взаємодії;

- системність (пролонгованість, охопленість та усвідомлення причетності);

- виконано вимоги щодо визначеності об'єкта змін та деталізації образу результату, мети – зростання рівня підтримки освітніх реформ. Визначена мета досягається через підвищення активно-позитивного ставлення до реформи, зростання зацікавленості та усвідомлення себе активними учасниками освітніх змін;

- наявний універсальний алгоритм дій (зорієнтовані в часі послідовності процедур) у вигляді технологічних карток виконання командних модульних завдань від створення команди і відпрацювання правил взаємодії до процесу опрацювання змісту реформ та (само)оцінки результату діяльності;

- завдяки цьому забезпечено доступність застосування технології навіть для нефахівців. А чіткий алгоритм проведення конкурсної гри має забезпечувати відтворюваність результатів у змінених соціальних умовах;

- модульна структура та орієнтована на онлайн-формат система зворотного зв'язку забезпечують гнучкий характер наповнення, а наявність і прийняття як організаторами, так і учасниками основних завдань та цінностей конструктивної взаємодії дають змогу без втрати ефективності варіювати застосування методів і процедур (з дотриманням принципів СПТ та спрямованості на результат);

- чітке змістове наповнення та наявність алгоритму підтримує можливість тиражувати СПТ, зокрема і для вирішення принципово схожих завдань (див. пункт вище).

Розроблено функціональний зворотний зв'язок:

- критерії і процедури оцінювання роботи команд із застосуванням ресурсу гугл-таблиць і гугл-форм через механізм експертної оцінки та її презентація у вигляді динамічного «Табло» в онлайн-режимі дають змогу заохочувати командну роботу;

- діагностичні інструменти: «Модель зміни ставлень (Л. Гриценок)» та «Дослідження ставлення до окремих аспектів реформи загальної середньої освіти» допомагають відстежувати ефективність застосування СПТ та вносити потрібні корективи.

Критерії ефективності СПТ – ознаки, на основі яких роблять оцінки, визначають ефективність СПТ; це мірило суджень та оцінок, основні ознаки, за якими одне рішення обирається з низки можливих. У психолого-педагогічній літературі можна натрапити на різні ознаки, які висуваються як критерії ефективності СПТ.

Критерії ефективності «КІТ-ПРО» визначено на підставі прогнозованих результатів у контексті досягнення поставленої мети. Так, у якості вимірюваних результатів очікувалося зростання рівня зацікавленості, активно-позитивного ставлення (прихильності й активності),

посилення довіри до реформ та відчуття особистої причетності до справи реформування загальної середньої освіти, зміна характеру усвідомлення особистого ресурсу і відповідальності щодо впровадження реформи серед учителів, учнів та їхніх батьків.

За допомогою авторської *вебанкети* отримано такі вимірювані *показники*:

- 1) ставлення до реформи в цілому – п'ять типів за показниками позитивність (прихильність) та активність (дієвість);
- 2) ставлення до окремих положень реформи (12-річне навчання, профільне навчання, партнерство, ранкові зустрічі, відміна ДЗ у початкових класах – за п'ятьма типами);
- 3) особиста зацікавленість у реалізації реформи;
- 4) оцінка особистої готовності до впровадження реформи (додатково: змістова характеристика власної готовності-неготовності не включена в звіт, це було допоміжне питання);
- 5) оцінка готовності навчального закладу (функціональне питання як привід для обговорення під час занять та непряма оцінка ефективності впровадження реформ);
- 6) довіра до реформ, оцінка динаміки очікувань щодо реформ (рейтинг очікувань, оцінка реалізації позитивних і негативних очікувань);
- 7) оцінка динаміки відчуття причетності (від не відчуваю – до почуваюся причетним, відповідальним й активно дію) – наявність і дієвість, висока причетність передбачають активність і наявність ВЛК щодо участі в реформуванні – особистої відповідальності);
- 8) оцінка характеру підтримки різними інституціями (на континуумі «перешкода – нейтраль – підтримка» – через шкалу тверджень) – відображає також локус покладання відповідальності – застосовувалось як функціональне питання для «активізації» і матеріал для обговорення;
- 9) усвідомлення наявності та характеру особистого ресурсу в реалізації освітніх змін (від розуміння до готовності діяти)

Для учасників конкурсу розроблено додаткову *Анкету зворотного зв'язку* (ч. 2). Технічно її реалізовано як додаток до основної *вебанкети*, котрий відкривається у вебформі лише в разі вибору відповіді «так» на запитання «*Чи є ви членом команди...?*». Ця анкета (ч. 2) дає можливість дослідити такі параметри: мотивація участі, ставлення оточення до участі в конкурсі, рейтинг ефектів етапу обговорення принципів (правил) роботи групи, самооцінка впливу різних модулів й окремих завдань на ставлення до реформи та інші аспекти, наявність змін і характер зміни стосунків у команді, запити учасників експерименту до психологічної служби, пропозиції та зауваження до змістових та процедурних аспектів конкурсу.

Деяка надлишковість у проектуванні питань *вебанкети* зумовлена тим, що навіть процедура зворотного зв'язку в КІТ-ПРО не є простим процесом вимірювання, а виконує *додаткову функцію*. Анкету побудовано за принципом активізаційних опитувальників. І низка послідовних запитань дає змогу запустити та посилити рефлексивні процеси, краще усвідомити суть і, власне, ставлення до змісту та процесу реформування освіти. Так, питання основної частини №№ 4, 5, 8 і частково № 9 розширюють контекст рефлексивних оцінок і полегшують роботу в модулях, сприяють осмисленню та формуванню ставлень, дають матеріал для групових дискусій.

Питання №№ 1, 2, 3, 6, 7, 9 є основними, оскільки відповідають сформованим критеріям ефективності. За потреби відстеження проміжних результатів і динаміки змін можна використовувати редукований варіант анкети, що включає лише ці питання (із чи без № 9). Відповіді на ці питання дають змогу отримати показники відповідності результатів СПТ заявленій меті.

Для кількісної оцінки впливу пролонгованої інтерактивної гри «Конкурс-квест» на ставлення учасників до реформи «НУШ» ми провели анкетування членів команд до – у процесі – і після проведення конкурсу. Зауважимо, що ставлення на континуумі прихильності («позитивне-негативне») не показали значущої динаміки (тому ми їх тут не вказуємо), а

от додавання показника дієвості («активності-пасивності») дало змогу побачити якісні зрушення в характері ставлення учасників експерименту до реформи освіти (табл. 1, 2).

Розгляньмо зміни, що відбулися в експериментальній групі. Бачимо, що за рік (з лютого 2019 р. по лютий 2020 р.) суттєво – на 53,9 % – збільшилася частка учасників експерименту з активно-позитивним ставленням до освітніх інновацій. Причому всього на 16,9 % – за період до початку квесту (з 24,7 % в лютому 2019 р. до 41,6 % на початок конкурсу – вересень 2019 р.) і на 37,1 % – на час проведення конкурсу (з 41,6 % на початку до 78,7 % – після проведення конкурсу-квесту), що значуще більше, ніж зміни за час експерименту в КГ.

Таблиця 1

**Зміна ставлення учасників експерименту до реформи освіти
(з урахуванням параметра активності) (у %)**

Ставлення, тип	Фон (2019, поч.)		До Е (2019, вер.)		Після Е (2020, бер.)	
	КГ	ЕГ	КГ	ЕГ	КГ	ЕГ
А+ (позитивне, активне)	24,1	24,7	26,9	41,6	51,4	78,7
П+ (позитивне, пасивне)	37,8	37,1	47,4	43,8	29,7	11,2
П- (негативне, пасивне)	12,0	7,9	6,4	1,1	5,6	0,0
А- (негативне, активне)	1,6	4,5	2,0	1,1	2,4	1,1
Н= (нейтральне)	17,3	20,2	12,9	12,4	8,0	7,9
В ₀ (важко відповісти)	7,2	5,6	4,4	0,0	2,8	1,1

Водночас частка учасників з негативно-пасивним ставленням паралельно зменшилася в обох вибірках, а в експериментальній групі зовсім «обнулилася» на кінець експерименту. Так само практично однаким темпом зменшувалася на всій вибірці і частка осіб з нейтральним ставленням до освітніх реформ (з 12,9 % в КГ і 12,4 % в ЕГ на початку року до 8,0 % у КГ та 7,9 % – в ЕГ – після конкурсу). Таким чином, враховуючи аналогічну динаміку груп щодо пасивно-негативного та нейтрального ставлення, можна припустити, що певна частина цих змін припадає на вплив інших «фонових» причин, у тому числі і на застосування рефлексивних технологій на всій вибірці (включаючи КГ), на попередніх етапах Всеукраїнського експерименту 2015-2020 років (табл. 2).

Таблиця 2

Динаміка ставлення учасників експерименту до реформи освіти (у %)

Ставлення, типи	Динаміка за період					
	2020-2019 (всього за рік)	в КГ		в ЕГ		
		з них:		2020-2019 (всього за рік)	з них:	
		до Е (січ-вер 2019)	до Е - після Е		до Е (січ-вер 2019)	до Е - після Е
А+ (позитивне, активне)	27,3	2,8	24,5	53,9	16,9	37,1
П+ (позитивне, пасивне)	-8,0	9,6	-17,7	-25,8	6,7	-32,6
Всього позитивне	19,3	12,4	6,8	28,1	23,6	4,5
П- (негативне, пасивне)	-6,4	-5,6	-0,8	-7,9	-6,7	-1,1
А- (негативне, активне)	0,8	0,4	0,4	-3,4	-3,4	0,0
Всього негативне	-5,6	-5,2	-0,4	-11,2	-5,2	-1,1
Н= (нейтральне)	-9,2	-4,4	-4,8	-12,4	-7,9	-4,5
В (важко відповісти)	-4,4	-2,8	-1,6	-4,5	-5,6	1,1
Всього невизначене	-13,7	-7,2	-6,4	-16,9	-13,5	-3,4

Спостерігається позитивна динаміка між результатами опитування до і після проведення конкурсу-квесту у ставленні команд-учасників до різних аспектів реформи «Нова українська школа». (табл. 3). Так, до «Запровадження 12-річного терміну навчання» сумарне позитивне ставлення зросло на 12,2 % в ЕГ, тоді як зміни в КГ не виходять за межі статистичної похибки. Варіант ставлення «активно підтримую» щодо «Запровадження профільного навчання у старшій школі» зріс в ЕГ на 15,7 % за вдвічі меншого приросту активної підтримки профільного навчання в КГ. Динаміка ставлення до нововведення «Ранкові зустрічі» та «Відміна домашнього завдання в початкових класах» обережно позитивна в обох вибірках. Допускаємо, що деяка нечутливість саме до цих аспектів змін, які запроваджувалися в початкових класах, пояснюється тим, що ця технологія застосовувалася на рівні основної та старшої школи.

Таблиця 3

Динаміка ставлення команд-учасників до різних аспектів реформи «Нова українська школа» (представлена різниця «після Е»-«до Е») (у %)

Варіанти ставлення	Аспекти реформи									
	12-річне навчання		профільне навчання		відміна д/з в поч. класах		ранкові зустрічі		партнерство	
	ЕГ	КГ	ЕГ	КГ	ЕГ*	КГ	ЕГ	КГ	ЕГ	КГ
активно підтримую	1,1	2,8	15,7	7,6	0,0	5,6	9,0	8,8	16,9	6,4
загалом позитивне	10,1	-1,2	-2,2	-2,0	-3,4	-7,2	-4,5	-4,4	-15,7	-2,0
нейтральне	-3,4	-5,2	-11,2	-5,6	-2,2	-0,8	-5,6	-2,0	-2,2	-3,6
не подобається, не схвалюю, але й не критикую	-3,4	0,8	-1,1	-0,4	4,5	0,8	1,1	-2,4	1,1	-0,8
відмінив(ла) би	1,1	0,4	0,0	0,4	3,4	1,2	-1,1	0,0	0,0	0,0
різко негативне, і про це кажу	-5,6	2,4	-1,1	0,0	-2,2	0,4	1,1	0,0	0,0	0,0

Примітка. * Опитано переважно вчителів основної школи, що пояснює специфічну динаміку.

У контексті завдань нашого дослідження важливим є те, що за час експерименту в ЕГ значуще (на 16,9 %) зросла частка активних прихильників «Партнерства» (рис. 1).

Протягом часу проведення конкурсу-квесту спостерігається позитивна динаміка особистої зацікавленості в розвитку освітньої реформи в Україні. Посилення зацікавленості відбулося в обох вибірках, – імовірно, це певною мірою зумовлено самим процесом запровадження реформи. Однак найбільше посилення особистої зацікавленості реформою відбулося в ЕГ (учасники команд конкурсу). Так, виявлено значуще зростання в ЕГ високого (8-10 балів) рівня зацікавленості (на 34,83 %) за рахунок зниження середнього і низького рівнів зацікавленості (відповідно на 24,72 % та 10,11%). Тоді як у КГ «висока» зацікавленість зросла на значно скромніші 13,65 % (табл. 4).

Оцінювалося також відчуття власної причетності респондентів до освітньої реформи за шкалою від 0 до 3, де: 0 – «немає такого відчуття, мене це не обходить, не почувуюся причетним»; 1 – «спостерігач за реформою в освіті»; 2 – «є відчуття причетності, іноді залучаюся до новацій в освіті»; 3 – «відчуваю особисту причетність до змін в освіті, активіст, почувуюся відповідальним за реформи в освіті». Як видно з табл. 5 і рис. 6, після застосування соціально-психологічної «КІТ-ПРО» у формі «конкурсу-квесту» (березень 2020 р.) обрали варіант «відчуваю особисту причетність до змін в освіті, активіст, почувуюсь відповідальним за реформи освіти» майже половина – 48,3 % респондентів зі складу команд-учасників (ЕГ). Це на 34,8 % більше проти 13,5 % до експерименту (вересень 2020 р.). У цій же вибірці на початку 2019 р. такий варіант обирали лише 9 % з ЕГ. У КГ теж є позитивна

динаміка але вона значно помірніша – від 5,6 % до 9,6 % до початку експерименту і до 20,5 % під час фінального зрізу – тобто фонове зростання становило 10,9 % за час застосування технології на ЕГ. Бачимо співмірне зростання високого рівня причетності у «фоновому» режимі впровадження реформи приблизно на 4-4.5 % на всій вибірці опитаних (КГ і ЕГ) і втричі швидше – в ЕГ проти КГ протягом часу застосування СПТ.

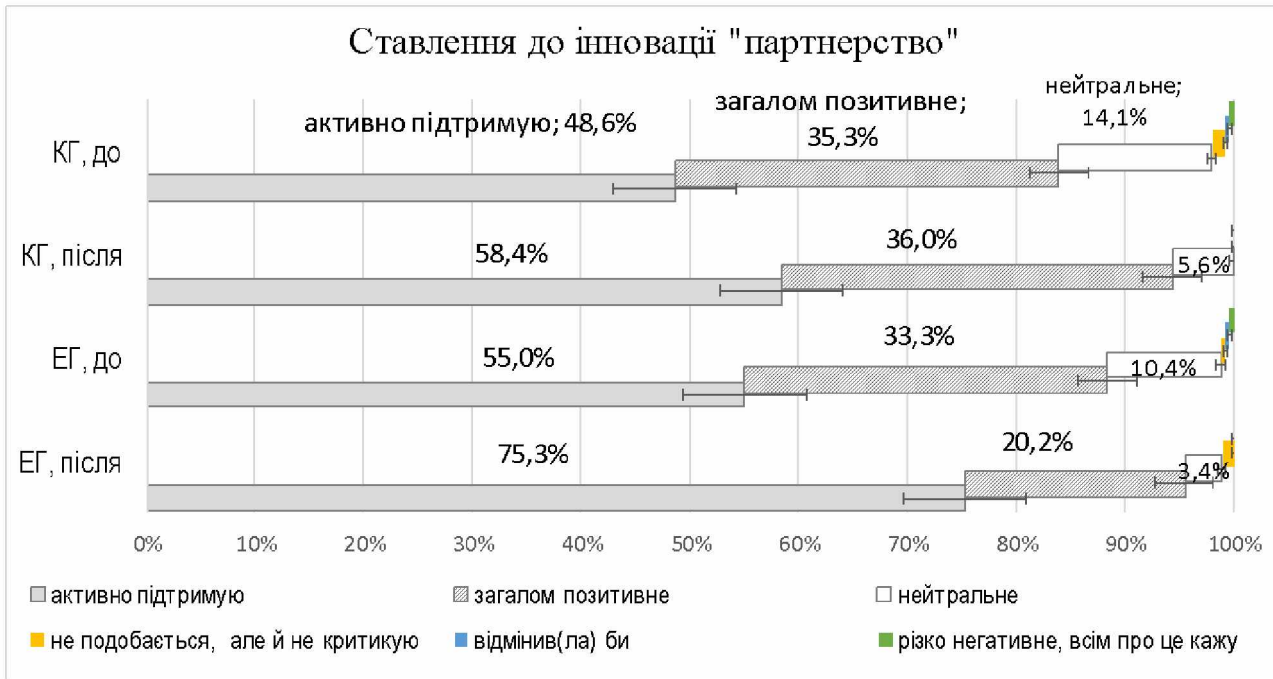

Рис. 1. Ставлення до аспекту реформи «Партнерство» в контрольній та експериментальній вибірках до і після застосування технології

Таблиця 4

Динаміка особистої зацікавленості в розвитку освітньої реформи в Україні (у %)

Рівні зацікавленості	ЕГ (n=89)		КГ (n=249)	
	до Е	після Е	до Е	після Е
високий: 8-10 балів	43,82	78,65	46,18	59,84
середній: 5-7 балів	43,82	19,10	39,76	33,73
низький: 1-4 бали	11,24	1,12	12,45	4,82

Таблиця 5

Динаміка почуття причетності до освітніх реформ в ЕГ і КГ (за 2019 рік і за час експерименту) (у %)

Рівень причетності	ЕГ			КГ		
	2019, січ.-лют.	до Е (2019 р., вер.)	після Е (2020 р., бер.)	2019, січ.-лют.	до Е (2019, вер.)	після Е (2020, бер.)
відчуваю особисту причетність до змін в освіті, активіст, відчуваю відповідальним за реформи в освіті	9,0	13,5	48,3 (+34,8)	5,6	9,6	20,5 (+10,9)
є відчуття причетності, іноді залучаюсь до новацій в освіті	23,60	42,70	34,83	16,1	28,9	34,9
спостерігаю за реформою в освіті	42,7	38,2	11,2	50,2	46,6	30,1
немає такого відчуття, мене це не обходить, не відчуваю причетним	24,7	5,6	5,6	28,1	14,9	14,5

За період проведення конкурсу в ЕГ суттєво зменшилася частка тих, хто назвав себе «спостерігачем за реформою освіти»: 11,2% після експерименту (березень 2020 р.) порівняно з 38,2% до його початку (вересень 2019 р.) та 42,7% у лютому 2019 р., тоді як динаміка «спостерігачів» у КГ була дещо менш вираженою (30,1% після експерименту і 46,6% і 50,2%, відповідно, у вересні та лютому 2019 р.).

Частка тих, які вважають, що «мене це не обходить, не почуваюся причетним» змінювалася приблизно однаковими темпами в обох вибірках, причому суттєво зменшилася ще до початку застосування технології з лютого по вересень 2019 р. радше під впливом процесу очікування і підготовки шкіл та обговорення в громадах широкого запровадження реформи, яке майже не залишило серед учасників освітнього процесу повністю байдужих осіб.

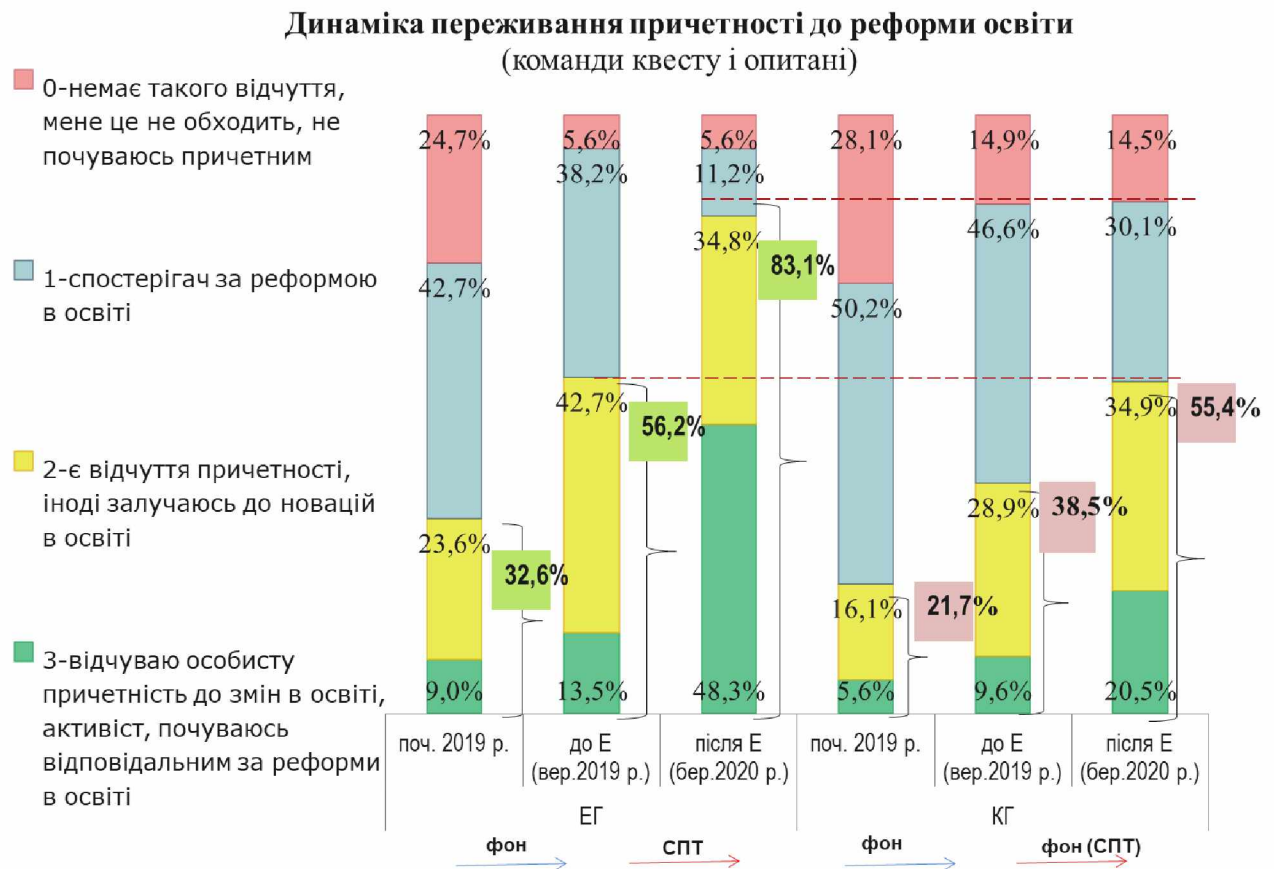

Рис. 2. Динаміка переживання причетності до реформи освіти в ЕГ і КГ до (фон*) і за період застосування соціально-психологічної технології (СПТ)

* тут «фон» – зміни, не пов'язані із застосуванням соціально-психологічної технології (СПТ)

Усі учасники конкурсу-квесту позитивно відгукнулися про його проведення і поділилися своїми враженнями у фінішній презентації «Валіза». Для прикладу наведемо кілька висловлювань: «Розібралися, що таке НУШ. ... Більше здружилися з учителями і батьками. Навчилися працювати в команді»; «У процесі командної роботи я навчився бути більш уважнішим до людей, уміло доносити до інших власну думку, бути важливим і корисним у команді. Я впевнений, що реформування в освіті має якісно змінити ставлення учнів до навчання, допомогти старшокласнику зорієнтуватися у виборі професії та ринку праці. Важливо також, щоб отримані знання були корисними для життя»; «У процесі командної роботи я навчилася працювати на перспективу, орієнтуючись на майбутнє; спілкуватися з людьми, прислухаючись до їхньої думки. Я впевнена в тому, що для

здійснення якісних змін в освіті необхідна співпраця вчителів, батьків та освітніх органів, розуміння сучасного світу та віру в дітей – майбутнє нашої України»; «Спасибі за гарну роботу в команді. Обов'язково візьму правила команди у свою скарбничку знань. Командна робота вчить співпраці та толерантності... Приємно усвідомити, що і я доклала зусиль до формування позитивної громадської думки щодо Нової української школи. Адже саме молодь є нашим майбутнім» тощо.

Застосування соціально-психологічної технології «КІТ-ПРО» з урахуванням дотримання вимог до організації команд, процесуальної взаємодії, використання технік групової роботи та обов'язкового залучення кожного члена команди було визначено як перспективне з точки зору налагодження та покращення взаємодії учасників – суб'єктів освітнього процесу. Організація і проведення Всеукраїнського конкурсу «Реформа – шлях до школи моєї мрії», у якому взяли участь 10 команд – представників різних регіонів України, сприяли виявленню зацікавленості вчителів, учнів та їхніх батьків щодо основних ідей реформування загальної середньої освіти.

Основними наслідками (ефектами) застосування соціально-психологічної технології «КІТ-ПРО» у формі конкурсу-квесту можна вважати такі: 1) привернення уваги до освітньої реформи; 2) зростання поінформованості щодо її цілей, завдань; 3) розвінчування упереджень, міфів і стереотипів щодо реформи; 4) підвищення суб'єктності; 5) творення та присвоєння особистісних смислів; 6) зацікавлення та відчуття особистої причетності; 7) консолідація учасників в активних діях щодо змін у власній школі та освіті загалом.

Висновки та перспективи подальших досліджень. У процесі апробації соціально-психологічної технології «КІТ-ПРО» було отримано такі результати:

- сформульовано визначення СПТ «КІТ-ПРО», її мету, розуміння на процесуальному рівні та завдання;

- визначено основні принципи побудови «КІТ-ПРО»: добровільний характер участі, використання позитивних ефектів командної роботи, удосконалення культури партнерської взаємодії та організація процесу дослідження предмета взаємодії в такий спосіб, щоб формувати компетентності учасників та постійно підтримувати в них бажання пізнавати нове;

- обґрунтовано критерії ефективності СПТ «КІТ-ПРО» – позитивна динаміка за показниками: рівень зацікавленості, активно-позитивне ставлення (прихильність і активність), посилення довіри до реформ та відчуття особистої причетності до справи реформування загальної середньої освіти, зміна характеру усвідомлення особистого ресурсу і відповідальності щодо впровадження реформи серед учителів, учнів та їхніх батьків;

- здійснено дослідження впливу пролонгованої СПТ «КІТ-ПРО» на ставлення до реформи освіти та виявлено такі ефекти: привернення уваги до освітньої реформи; зростання поінформованості щодо її цілей, завдань; розвінчування упереджень, міфів і стереотипів щодо реформи; підвищення суб'єктності, творення та присвоєння особистісних смислів, зацікавлення та відчуття особистої причетності, консолідація учасників в активних діях щодо змін у власній школі та освіті загалом.

Перспективами подальших наукових пошуків у цьому напрямі є вивчення соціально-психологічних чинників, які впливають на мотивацію участі та ефективність впливу Конкурсу «Реформа – шлях до школи моєї мрії».

Розроблену пролонговану інтерактивну гру «Конкурс-квест...», що лягла в основу СПТ «КІТ-ПРО», можна розглядати як варіативну універсальну соціально-психологічну технологію формування позитивної громадської думки щодо будь-яких соціально-психологічних процесів загалом та розглянути її як одну із соціально-психологічних інтервенцій підвищення ролі сім'ї щодо освіти дітей, освітнього процесу та реформування освіти зокрема. Для сімей соціально-психологічна технологія «КІТ-ПРО» може бути адаптована і подана не у формі конкурсу, а у форматі батьківських шкіл. Б отже, для наповнення змістовністю етапів КІТ-ПРО у цьому організаційному форматі потрібно

побудувати модель соціально-психологічних умов підвищення ролі сім'ї та визначити показники підвищення ролі сім'ї як носія громадської думки щодо реформування освіти; емпірично дослідити типи взаємодії сім'ї і школи, розкрити досвід сімейних між поколінних взаємодій у ставленні до освіти та уявлень про реформування освіти.

Список використаних джерел

Баранова, С. В.; Гуменюк, О. І.; Іванченко, С. М. & Хоріна, О. І. (2019). *Психолого-педагогічні технології формування позитивної громадської думки щодо освітніх реформ: методичні рекомендації*. Кропивницький: Імекс-ЛТД, 2019.

Бевз, Г. М. (2019). Формування громадської думки щодо реформ методом «Дослідження шляхом участі». *Вісник післядипломної освіти. Соціальні та поведінкові науки*, 8(37), 10–22. doi:10.32405/2522-9931

Гриценко, Л. (2020). Питання релевантності соціально-психологічних технологій забезпечення підтримки вчителями освітніх реформ з урахуванням типів ставлення до освітніх інновацій. *Освітній простір у контексті гуманістичної парадигми: психологічні пріоритети сучасності: зб. наук. праць Інституту психології ім. Г.С. Костюка НАПН України*. Міжнар. вид. платформа «Fundamental And Applied Researches In Practice Of Leading Scientific Schools», 28–40. Взято з <https://lib.iitta.gov.ua/720332>.

Гриценко, Л. І., Капустюк, О. М., & Юрченко, В. І. (2019). Конкурс-квест як технологія підтримки освітніх змін. *Вісник психології і педагогіки*. Вип. 25. Взято з http://www.psych.kiev.ua/Збірник_наук_праць_-_Випуск_25

Захаров, К. В. (2010). Соціально-психологічні технології в сучасній психології. *Вісник Дніпропетровського національного університету*. Т. 18, Вип. 16 (9/1), 54–61. Взято з <https://core.ac.uk/download/pdf/207337153.pdf>

Іванченко, С. М. (2018). Соціально-психологічні технології супроводу освітніх інновацій. Психолого-педагогічне забезпечення громадської підтримки освітніх інновацій. *Матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції (м. Київ, 01 листопада 2017 р.)*. Київ, 2018 с. Взято з <http://umo.edu.ua/konferenciji-ta-seminari>

Фролов, П. Д. (Ред.). (2013). *Модернізаційні процеси в освіті та суспільстві: психотехнології супроводу*. Кіровоград: Імекс-ЛТД. Взято з <https://sptechology.ucoz.ua/maketFrolovPosibnik2013.pdf>

Цветкова, Н. (2009). *Социально-психологические технологии работы с женщинами в системе социального обслуживания*. Реферат дис. д-ра психол. наук. Российский государственный социальный университет, Москва. Взято из https://rgsu.net/netcat_files/805/1055/h_50994248422af8afa75bf6cf90836e1f

Юрченко, В., & Гриценко, Л. (2020). Вплив конкурсу-квесту на ставлення учасників до реформи «Нова українська школа». *Наукові студії із соціальної та політичної психології*. 45 (48). Взято з <https://lib.iitta.gov.ua/721856>

Winnicott, D. W. (1953). Transitional Object and Transitional Phenomena. *International Journal of Psychoanalysis*, 34, 89–97.

References

Baranova, S. V.; Humenyuk, O. I.; Ivanchenko, S. M. & Khorina, O. I. (2019). *Psychological and pedagogical technologies of formation of positive public opinion concerning educational reforms* [Psychological and pedagogical technologies of formation of positive public opinion concerning educational reforms]. Kropyvnytskyi: Imeks-LTD. (in Ukrainian)

Bevz, H. M. (2019). Formuvannia hromadskoi dumky shhodo reform metodom «Doslidzhennia shliakhom uchasti» [Formation of Public Opinion on Reform by «Participatory Fiction Research»]. *Visnyk pislyadyplomnoi osvity. Sotsialni ta povedinkovi nauky*, 8(37), 10–22. doi:10.32405/2522-9931 (in Ukrainian)

Frolov, P. D. (Ed.). (2013). *Modernizatsiini protsesy v osviti ta suspilstvi: psyhotekhnologii suprovodu* [Modernization processes in education and society: psycho-technologies of coexistence]. Kirovohrad: Imeks-LTD Publ. Retrieved from <https://sptechology.ucoz.ua/maketFrolovPosibnik2013.pdf>. (in Ukrainian)

Grytsenok, L. I., Kapustiuk, O. M., & Yurchenko, V. I. (2019). Konkurs-kvest yak tekhnolohiia pidtrymky osvitych zmin [Competition-questcontestas a Technologytosupportededucationalchange]. *Visnyk psykholohii i pedahohiky* [Bulletin of psychology and pedagogy], vol. 25. Retrieved 10 April 2020 from http://www.psyh.kiev.ua/Збірник_наук._праць._-_Випуск_25. (in Ukrainian)

Grytsenok, L. I. (2020). Pytannia relevantnosti sotsialno-psykholohichnykh tekhnolohii zabezpechennia pidtrymky vchyteliamy osvitych reform z urakhuvanniam typiv stavlennia do osvitych innovatsii [Issues of relevance of the sociopsychological technologie sinensuring support of educational reforms by theteachers, taking into accountthe types of their attitude to educational innovation]. B *Osvitnii prostir v konteksti humanistychnoi paradyhmy: psykholohichni priorytety suchasnosti*. Fundamental And Applied Researches In Practice Of Leading Scientific Schools, (pp. 28–40). Retrieved from <https://lib.iitta.gov.ua/720332>. (in Ukrainian)

Ivanchenko, S. M. (2018). Sotsialno-psykholohichni tekhnolohii suprovodu osvitych innovatsii Psykholoho-pedahohichne zabezpechennia hromadskoi pidtrymky osvitych innovatsii [Socio-psychological technologies of support of educational innovations Psychological and pedagogical support of public support of educational innovations]. B *Materialy Vseukrainskoi naukovopraktychnoi konferentsii (m. Kyiv, 01.11.2017 r.)*. Kyiv: Universytet menedzhmentu osvity. Retrieved from <http://umo.edu.ua/konferenciji-ta-seminari> (in Ukrainian)

Tsvetkova, N. (2009). *Sotsialno-psikhologicheskiye tekhnologii raboty s zhenshchinami v sisteme sotsialnogo obsluzhivaniya: Avtoref. dis. ... dokt. psikhol. nauk* [Socio-psychological technologies for working with women in the socialservice system: Abstract of Thesis ... Doctor of Psychological Sciences]. *Rossiyskiy gosudarstvennyy sotsialnyy universitet, Moskva*. Retrieved from https://rgsu.net/netcat_files/805/1055/h_50994248422af8afa75bf6cf90836e1f. (in Russian)

Winnicott, D. W. (1953). Transitional Object and Transitional Phenomena. *International Journal of Psychoanalysis*, 34, 89–97. (in English)

Yurchenko, V. I., & Grytsenok, L. I (2020). Vplyv konkursu-kvestu na stavlennia uchasykiv do reformy «Nova ukrainska shkola» [The influence of the competition-quest on the attitudes of participantst of he reformof «The new Ukrainian school»]. *Naukovi studii iz sotsialnoi ta politychnoi psykholohii*, 45 (48). Retrieved from <https://lib.iitta.gov.ua/721856> (in Ukrainian)

Zakharov, K. V. (2010). Sotsialno-psykholohichni tekhnolohii v suchasni psykholohii [Socio-psychological technologies in modern psychology]. *Visnyk Dnipropetrovskoho natsionalnoho universytetu*, Vol. 18, Is. 16 (9/1), 54–61. Retrieved from <https://core.ac.uk/download/pdf/207337153.pdf> (in Ukrainian)